

Um nokkur ljóð í lausu máli úr *Senilia* eftir Ívan Túrgenev

Til lesandans

Minn kæri lesandi, ekki lesa öll þessi ljóð í einu: þér fer þá væntanlega að leiðast – og þú leggur bókina frá þér. Gríptu heldur til þeirra: lestu eitt í dag, á morgun annað, og þá mun eitthvert þeirra, ef til vill, vekja eitt-hvað í sál þinni.¹

Inngangur

Síðasta verk rússneska rithöfundarins Ívans Túrgenev (1818–1883), sem birtist á meðan hann lifði, var flokkur prósaljóða,² *Senilia*. *Ljóð í lausu máli* (*Senilia*. *Стухомборения в прозе* / *Senilia*. *Стúkhotvorenija v proze*).³ Meirihluti textanna kom fyrst fyrir almenningssjónir í rússneska tímaritinu *Sendiböðað Evrópu* (*Вестник*

1 Túrgenev, *Полное собрание сочинений в тридцати томах* [framvegis ICC], 125. Ávarpsorð Túrgenev sem fylgja prósaljóðum hans. Allar þýðingar í greininni eru eftir greinarhöfund ef annað kemur ekki fram í meginmáli eða heimildaskrá. Greinarhöfundur þakkar tveimur nafnlausum ritrýnum fyrir góðar ábendingar, og prófarkalesara og ritstjórum *Milli mála* fyrir vandaðan yfirlestur og leiðbeiningar.

2 Hugtökin „ljóð í lausu máli“ og „prósaljóð“ verða notuð sitt á hvað eftir því sem hentugast þykir hverju sinni. Lesa má um notkun ólíkra hugtaka í þessu samhengi í: Kristín Guðrún Jónsdóttir, „Inngangur“, 15–46, einkum 18–25.

3 Til þægindaauka verður framvegis vísað til verksins með heitinu *Senilia*. Sá háttur verður hafður á að íslenskaðir titlar verða notaðir í meginmáli. Telji greinarhöfundur það skipta máli verða rússnesk heiti gefin í sviga ásamt umritun ef hún er önnur en sú sem komið hefur fram í textanum.

Ebponu / Vestník Evropy) í desember árið 1882. Þau prósaljóð sem eftir voru komu ekki út fyrr en árið 1929 og þá í Frakklandi í franski þýðingu. *Senilia* var fyrsta verk sinnar tegundar í Rússlandi og vakti athygli sem slíkt, enda taldist Túrgenev enn til hinna stærri höfunda í heimalandinu þótt hann hafi þá búið erlendis í nálægt tuttugu ár og frægðarsól hans verið farin að hníga. Viðtökurnar voru misjafnar. Margir voru hrifnir, öðrum þótti verkið ekki eiga erindi við samtímann, sumir veltu titli verksins fyrir sér, einhverjir sneru út úr efninu og enn voru þeir til sem tóku að sér að læsa prósaljóð Túrgenevs í hefðbundið form.

Utan heimalandsins er Túrgenev einkum þekktur fyrir verk eins og smásagnasafnið *Minnisblöð veiðimanns* (1852), skáldsögurnar *Rudin* (1857), *Aðalsbreyðrið* (1859), *Kvöldið áður* (1860), *Fæður og synir* (1862) og sögur eins og „Dagbók óþarfs manns“ (1850), „Múmú“ (1854), „Faust“ (1856), „Asja“ (1858), „Fyrsta ástin“ (1860) og „Klara Milich“ (1883). Einnig samdi hann nokkur leikrit og fjölda ljóða. Orðspor Túrgenevs sem raunsæishöfundar er vel þekkt.⁴ Hann hafði lag á að fjalla um málefni sem voru ofarlega á baugi í samfélaginu og nálgadist viðfangsefni sín af hógværð og hæfilega miklu afskiptaleysi. Frásögn hans er asalaus og lítið fer fyrir meiri háttar átökum eða dramatískum tilþrifum. Hófsemdin var hans aðalsmerki og í takt við þróun raunsæisskáldsögunnar í Rússlandi reyndi hann að „gera persónur sínar trúverðugar með því að lýsa af skörpum en þó samúðarfullum skilningi inn í sálarlíf hverrar og einnar – um leið og þær voru með nokkrum hætti dæmigerðar fyrir kynslóð sína og stétt.“⁵ Þannig taldi hann sig komast næst raunveruleikanum, raunsæinu. En hófsemdin átti eftir að verða örlagavaldur í lífi hans í mörgum skilningi. Hann gat ekki hugsað sér að fara að kröfum áhrifamikilla og róttækra bókmenntagagnrýnenda um að gera „bókmenntaumræðuna pólitíska – meir var hann hneigður til að gera pólitíska umræðu bókmenntalega.“⁶ Eftir að gagnrýnendur höfðu tætt í sig hans þekktasta verk, *Fæður og syni*, vegna þess að þeim fannst höfundurinn ýmist sýna íhaldsöflum of mikinn skilning eða gera róttækum hugmyndum of hátt

4 Sjá um þetta og álítaefni sem þessu tengjast, t.d. Andrew, „Introduction: Turgenev and Russian Culture“, 11.

5 Árni Bergmann, „Ástin, vonin og efinn í sögum Túrgenevs“, 12.

6 Sama heimild, 19.

undir höfði en þó aðallega vegna afstöðuleysis hans, yfirgaf hann Rússland og kom ekki heim aftur nema í stuttar heimsóknir. Hann átti enn eftir að skrifa skáldsögur og smærri verk. Síðustu árin bjó hann ýmist í Baden-Baden eða París þar sem hann var í nánunni samneyti við frönsku óperusöngkonuna Pauline Viardot og fjölskyldu hennar. Söngkonuna hafði Túrgenev hitt árið 1843 í Rússlandi og heillaðist mjög af henni. Viardot var þá þegar í hjónabandi og farin að eignast börn. Með Túrgenev og fjölskyldu söngkonunnar tókst náinn vinskapur og lengi hafa verið uppi vangaveltur um eðli sambands Túrgenevs og Viardot. Sárkvalinn af krabbameini eyddi hann síðustu mánuðum ævi sinnar í faðmi Viardot-fjölskyldunnar í Bougival í Frakklandi, og henni treysti hann fyrir hluta handrita sinna eftir andlát sitt.

Fráfalls Túrgenevs var minnst víða um heim og þar var Ísland ekki undantekning. Nokkrar minningargreinar voru birtar um höfundinn í blöðum og tímaritum árið 1884 auk þýðinga á verkum hans, þar á meðal prósaljóðunum. Nokkrar þessara þýðinga verða fléttaðar inn í umfjöllunina sem hér fer á eftir,⁷ þar sem rýnt verður í tilurð og útgáfu *Senilia*, grein gerð fyrir viðfangsefnum og einkennum verksins, viðtökur heima fyrir verða kannaðar og hvernig ólíkir fræðimenn og gagnrýnendur lásu í titilinn.

Ljóð í lausu máli. Ljóð eða prósi?

Túrgenev bjó langdvölum erlendis seinni hluta ævi sinnar og var því ef til vill í nánari tengslum en margir landar hans við nýjustu strauma og stefnur í Evrópu og hefur eflaust fylgst með því þegar ljóð í lausu máli fóru að festa sig þar í sessi, ekki síst í Frakklandi eftir útkomu bókar Charles Baudelaire, *Stutt ljóð í lausu máli* (*Petits poèmes en prose*) árið 1869.⁸ Víst er talið að Túrgenev hafi þekkt til

7 Víst má telja að allar þær þýðingar sem hér verða birtar hafi verið gerðar í gegnum millimal. Höfundur þessarar greinar vinnur nú að þýðinga- og viðtökurannsókn rússneskra bókmennta á Íslandi. Einn þáttur þeirrar rannsóknar er að safna saman upplýsingum um þau rússnesku verk sem þýdd hafa verið á íslensku. Í ljós kemur að nokkuð mörg prósaljóða Túrgenevs hafa verið þýdd á íslensku (sjá nánar nmgr. 32). Vinnsla greinar um sögu *Senilia* á Íslandi er langt komin og má vænta þess að hún birtist almenningi áður en langt um líður.

8 Lesa má um verkið, tilurð þess og rætur í eftirmála Ásdísar Rósu Magnúsdóttur að eigin þýðingu á *Parísardepurð. Stutt ljóð í lausu máli*, „Eftirmáli þýðanda“, 125–143. Bókin kom út árið 2023 hjá Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur og Háskólaútgáfunni í ritstjórn Kristínar Guðrúnar Jónsdóttur.

bókarinnar, þó að hann geti hvergi um hana eða höfund hennar,⁹ enda var hann vel heima í frönskum bókmenntum og átti góða vini á þeim vettvangi. Ólíkt því sem gerðist í Frakklandi, ollu prósaljóð Túrgenevs engum straumhvörfum þegar þau komu út í Rússlandi, enda var skáldsagan á hátindi sínum um það leyti þar í landi og hefðbundin ljóðagerð stóð einnig styrkum fótum. Nokkrir höfundar meðal sýmbólista tóku verk Túrgenevs upp á sína arma og reyndu sig við gerð prósaljóða, svo sem Fjodor Sologúb, Ínnokentí Annenskí, Andrej Belí og Konstantín Balmont. Skiptar skoðanir voru um þetta nýja bókmenntaform og rithöfundurinn Zínaída Gíppíus skrifar árið 1906 að gjáin á milli innri heims ljóðs og prósa sé svo djúp að aðeins sá sem ekki áttar sig á þessu leggi í þann leiðangur að reyna að komast fyrir þá gjá. Útkoman verði yfirleitt eitthvað samsull, sem hvorki býr yfir töfrum ljóðsins né prósans.¹⁰ Prósaljóðið virðist ekki hafa náð mikilli fótfestu í Rússlandi og því hefur verið haldið fram að það sé eitt minnst rannsakaða bókmenntaformið þar í landi og víðar.¹¹

Í bók sinni, *Genres in Discourse*, spyr Tzvetan Todorov: „Hvað er eftir af ljóðlistinni ef ljóðlínan er fjarlægð?“ og bætir við að andstaða ljóðlínunnar sé prósi.¹² Ef líta má á orðasambandið „ljóð í lausu máli“ sem eins konar refhvörf, er sú merking enn sterkari í rússneska orðasambandinu.¹³ Við blasir að titillinn *Senilia* er ritaður á latneska vísu. Seinni hluti titilsins er ritaður með kirillýsku lettri. Í rússnesku eru notuð tökuorð eins og „поэт“ (poet = skáld), „поэзия“ (poezija = ljóðlist), „поэтический“ (poetítsjeskí = ljóðrænn) og „поэма“ (poema = sögukvæði, hetjukvæði). Hins vegar er notað slavneskt orð yfir „kvæði“ eða „ljóð“; „стихотворение“ (stíkhótvorenije = kvæði). Orðið felur beinlínis í sér að um sé að ræða texta sem bundinn hefur verið í form ljóðsins, þ.e. *ljóðlínur*. Fyrri hluti orðsins „стих“ (stíkh) merkir ljóðlína/braglína, og seinni hluti þess „творение“ (tvorenije) sköpun/samsetning – þ.e.

9 Алексеев о.п., „Примечания“, 474, og nmgr. 66 á sömu bls.

10 Гиппиус, „Проза поэта“, 69.

11 Тюпа, „Стихотворение в прозе“, 146. Hér er skautað ansi hratt yfir og dregin upp mun einfaldari mynd en efni standa til, en ekki vinnst ráðrúm til að reifa málið frekar. Þess má einnig geta að ekki þarf að leita lengi til að finna á vefnum þó nokkrar nýlegar doktorsritgerðir, ritaðar á rússnesku, sem tileinkaðar eru *Senilia* Túrgenevs.

12 Todorov, *Genres in Discourse*, 60. Bókin kom fyrst út á frönsku árið 1978.

13 Алексеев о.п., „Примечания“, 520.

„samsetning ljóðlína“. Á meðan orðin „ljóð“ og „poem“ hafa tengingu við orð eins og „ljóðræna“ eða „poetic“, sem getur birst í hvaða texta sem er, gerir rússneska orðið „stíkhovorenije“ það ekki.

Míkhaíl Gasparov setur fram eftirfarandi skilgreiningu á „prósaljóði“ í *Alfræðibók um hugtök og heiti í bókmenntum*:

Ljóðrænt verk í prósaformi, sem hefur tiltekin einkenni ljóðsins; svo sem að vera stutt, með upphafna tilfinningasemi, vanalega án frásagnarfléttu, með áherslu á að tjá áhrif eða upplifun á huglægan hátt, en ekki með einkenni eins og bragarhátt, rím eða hrynjandi. Ekki má rugla prósaljóði saman við [...] óbundið ljóð og hrynmikinn prósa. Kom fram í rússneskum bókmenntum með flokki verka frá 1878–1882 eftir Í. S. Túrgenev. Hefur ekki orðið mjög útbreitt [í Rússlandi].¹⁴

Bókmenntafræðingurinn V. Í. Tjúpa hefur efasemdir um að heppilegt sé að tala um „upphafna tilfinningasemi“ í þessu sambandi. Slíkt megi gjarnan finna í prósa, sem alls ekki er prósaljóð, og eins séu ljóð oft tónuð niður tilfinningalega. Að sama skapi þykir honum orðalagið „vanalega án frásagnarfléttu“ villandi. Það sé bæði vegna þess að sú staðreynd að einhver tiltekinn þáttur sé ekki til staðar geti hreinlega ekki talist fullgild skýring á formi bókmenntaverks og að mjög gjarnan megi finna sögufléttu í prósaljóðum eða vísi að henni. Hann tekur sem dæmi ljóðið „Spörinn“ („Воробей“ / Vorobej) úr *Senilia*, en þar er ágætt dæmi um eiginleika sem Tjúpa telur einkenna mörg prósaljóð. Þýðingin sem hér er notuð birtist í *Dýravininum* árið 1889, og er merkt J. S.

Grátitlingurinn

Ég kom heim af dýraveiðum og gekk eptir trjáganginum í aldingarði mínum. Hundurinn minn hljóp á undan mjer. Allt í einu hæðði hann á sjer og læddist gætilega áfram, eins og hann yrði var við veiði fram undan sjer. Jeg horfði fram eptir trjáganginum og kom auga á grátitlings-unga, með gult nefið og úfið fiður á kollinum. Hann hafði dottið út úr hreiðr-

14 Гаспаров, „Стихотворение в прозе“, 1039. Gott yfirlit um „uppruna“, þróun og skilgreiningar á prósaljóðum í Evrópu, Bandaríkjunum og Rómönsku Ameríku er að finna í: Kristín Guðrún Jónsdóttir, „Inngangur“, 15–48, einkum 19–25.

inu (stormurinn hristi og skók birkitrjen í ganginum) og sat nú og baðaði ráðalaus út litlu vængjunum sínum.

Trésor*) færði sig nær honum í vígahug, — þá steyptist allt í einu gamall grátitlingur, svartur á bringunni, niður úr næsta trje og datt eins og steinn rjett fyrir framan hundskjaptinn; og með ýfðar fjaðrir, frá sjer numinn, titrandi og tístandi, hoppaði hann tvisvar fram á móti þessu opna gini, er var sett svo hvössum tönnum, með hugrekki því er örvæntingin gefur

Hann hafði steypst sjer niður til að frelsa ungann sinn, og ætlaði að vera honum hlífarskjöldur. En allur litli kroppurinn titraði af hræðslu, hann tísti aumlega, — í dauðans angist fórnaði hann sjálfum sjer . . .

Hvílík voðaleg ófreskja hlaut hundurinn að hafa verið fyrir honum! Og þó hafði hann ekki getað setið kyr þar sem hann var, óhultur á grein sinni. Vald, sem var viljanum völdugra, hafði knúð hann til að fljúga ofan.

Trésor stóð kyr, hogaði lítið eitt aptur á bak . . . Það sýndist einsog jafnvel hann lyti því sama valdi.

Jeg varð hrifinn og flýtti mjer að kalla á hundinn . . . og fór leiðar minnar með helgri lotningu í huga mínum.

Já, hlæið ekki! Jeg bar sannarlega lotningu fyrir þessum litla hetjufugli og fyrir kærleiksverki hans.

Jeg fann að kærleikurinn sigrar bæði dauðann og dauðans ángist.

Kærleikurinn einn er viðhald alls lífs.

Þýtt úr Ivan Turgenevs »Senilia, Smaadigte i Prosa«.

*) veiðihundur Turgenevs.¹⁵

Auk sögunnar sem sögð er af uppákomunni í lífi veiðihundsins verður annar „atburður“ sem ekki er hluti af atburðarásinni, en verður að aðalatriði; það er hið ljóðræna og andlega sem birtist í lotningu veiðimannsins frammi fyrir spörfuglinum sem fórnar lífi sínu til að verja ungið: „Í smæð sinni gengur fuglinn hetjulega fram og verður sönnun um tilvist ástarinnar í heiminum.“¹⁶ Mælandinn verður fyrir áhrifum af því sem gerist og þar með verður hann einnig ljóðrænt viðfang frásagnarinnar. Að mati Tjúpa verður þetta „augnablik sem fangað er“ einn meginþáttur prósaljóðsins og

15 Turgenev, „Grátitlingurinn“, 16.

16 Тюпа, „Стихотворение в прозе“, 148–149.

kemur í staðinn fyrir skipulagða hrynjandi og bragarhætti ljóðsins.¹⁷

Hér verður látið við það sitja að segja að þessar vangaveltur um skilgreiningu prósaljóðsins séu allrar umhugsunar verðar og benda á að „hrein form“ eru fá eða engin og að ...

prósaljóðið er ólíkindatöl og getur tekið upp á hverju sem er. Sum þeirra eru löng, önnur stutt. Sum eiga það til að vera upphafin með „skáldlegt orðaval“, önnur leitast við að höfða til skynfæranna með sérvöldum orðum og hrynjandi, aftur á móti eru enn önnur meitluð og þétt í sér og hljóta því að vera stutt, þar sem engu er ofaukið og vísanir, tákn og líkingar eru í fyrirrími.¹⁸

Tildrög og útgáfa *Senilia*. Hvað á verkið að heita?

Fyrstu drög að prósaljóðum Túrgenevs eru frá árunum 1877–1879 og virðast þá ekki hugsuð sem heildstætt verk eða ætluð til útgáfu yfirleitt, enda skrifaði höfundurinn þá á spássíur orðið Posthuma – eftir dauðann. Á einum stað krotar hann skilgreiningu á þessu „nýja“ formi: „Ljóð¹⁹ án ríms og bragarháttar.“²⁰ Túrgenev bætti við textum allt til ársins 1882 og að lokum urðu þeir alls 83. Rannsóknir á vinnubókum Túrgenevs sýna að hann hélt áfram að gera breytingar á textunum allt til enda og reyndi að stroka út allt rím eða hrynjandi sem óvart hafði slæðst inn.²¹

Fyrir áeggjan útgefandans Míkhaíls Stasjúlevíts ákvað Túrgenev að birta hluta prósaljóðanna í tímariti þess fyrrnefnda, *Sendiboða Evrópu*. Það atvikaðist þannig að Stasjúlevíts heimsótti Túrgenev í Bougival í Frakklandi. Túrgenev sýndi vini sínum það sem hann sagði að væri í ætt við það sem myndlistarmenn kölluðu skissur og náttúruetýður, og gripu svo til þegar þeir ynnu stærri verk. Túrgenev

17 Sama heimild; Тюпа, „Стихотворение в прозе: проблема жанровой идентичности“, án blaðsíðutals.

18 Kristín Guðrún Jónsdóttir, „Inngangur“, 25.

19 Ekki er heppilegt að kalla prósaljóð „ljóð“ á íslensku – því gera þarf greinarmun á þessu tvennu. Í þeim rússneskum textum sem hér er vísað til er hins vegar nánast undantekningalaust talað um „ljóð“, þrátt fyrir að verið sé að fjalla um prósaljóð, og því er þess vegna haldið í beinum tilvitnunum hér.

20 Алексеев О.П., „Примечания“, 445.

21 Sama heimild, 451.

lét hann hafa textana með þessum orðum: „[Ég] innsigla þetta og afhendi þér til varðveislu þar til ég dey.“²² Stasjúlevíts bað Túrgenev að lesa fyrir sig nokkra texta og varð svo heillaður af því sem hann heyrði að hann sagði að ekki væri rétt að láta almenning bíða þar til Túrgenev félli frá.²³ Túrgenev aftók þetta ekki, en sagði þó að saman við og innan um væru textar sem væru svo persónulegir að þeir mættu aldrei koma fyrir almenningssjónir, að minnsta kosti ekki í bráð. Það varð úr að þeir ákváðu að gefa út þá texta sem Túrgenev treysti sér til. Af þeim fimmtíu prósaljóðum sem Túrgenev sendi Stasjúlevíts komst einn texti, „Þröskuldurinn“ („Пропор“ / Prorog), ekki í gegnum nálarauga ritskoðunarinnar og því var annað ljóð tekið inn í staðinn.²⁴ Í „Þröskuldinum“ má sjá augljósa samúð með konu sem stendur við þröskuld ófrelsisins, virðist tilbúin að fremja glæpi fyrir málstaðinn og er gerð að eins konar píslarvotti.²⁵

Vangaveltur hafa stundum verið uppi um hinn tvískipta titil verksins: *Senilia*. *Ljóð í lausu máli*. Fyrir kemur að aðeins annar titillinn er notaður í umfjöllun um verkið eða í útgáfu þess. Í *Sendiböðu Evrópu* voru prósaljóðin birt undir titlinum „Ljóð í lausu máli“. Þó að sá titill sé ekki frá Túrgenev kominn var hann ekki notaður í óþökk höfundar. Í drögum frá 1879 notaði Túrgenev titilinn „Posthuma“ líkt og áður er getið. Í desember 1882, um það bil sem prósaljóðin eru fyrst birt, segir hann frá því í bréfi að hann hafi undanfarin fjögur ár unnið að röð „„Lítilla ljóða í *lausu máli*“ (enda er ég, því miður, alls ekki ljóðskáld) [...] Satt best að segja eru þetta ekkert annað en þyngslaleg lokaandvörp (svo það sé orðað kurteis-

22 Skv. Алексеев о.п., „Примечания“, 452.

23 Алексеев о.п., „Примечания“, 458. Árið 1881 hafði Túrgenev þegar sýnt einhverra þessara texta tilteknum vinum sínum. Þeirra á meðal var þýski myndlistarmaðurinn Ludwig Pietsch, sem sagði að elliþryggð hefði sótt á Túrgenev síðustu árin: „[Hann] skrifaði talsvert af ljóðrænum sýnum, minningum og allegoríum sem fullar voru af bölsýni [...] Hann kallaði þessi verk *Senilia*. Sama heimild.

24 Sama heimild, 452–453.

25 Mikil ólga var í Rússlandi á þeim tíma þegar Túrgenev vann að *Senilia*. Á gekk með upphotum og hryðjuverkum og keisarinn Alexander II. var drepinn í einu slíku árið 1881. Ung kona, Vera Zasúlitsj, hafði árið 1877 reynt að ráða landstjórnann í Sankti-Pétursborg af dögum vegna þess að hann hafði látið hýða róttækan félag hennar sem sat í fangelsi. Af ýmsum ástæðum fékk Zasúlitsj mikinn stuðning frá almenningi og rithöfundar eins og Dostojevskí og Túrgenev tóku málstað hennar. Svo fór að Zasúlitsj var dæmd sýkn saka. Að því er hallast að fyrirmyndin í „Þröskuldinum“ sé Vera Zasúlitsj. Sama heimild, 498. Sjá einnig, Kahn o.fl., *A History of Russian Literature*, 492, 494.

lega) gamals manns.²⁶ Eftir að hann hafði tekið ákvörðun um að gefa ljóðin út í *Sendiböðu Evrópu* skrifar hann á spássíu með upphafstextanum „Þorpinu“ („Деревня“ / Derevnja): „Fjörut[íu] ljóð] í lausu máli“. Þegar hann sendi ljóðin frá sér til Stasjulevítsj var *Senilia* yfirheiti og „40 ljóð í lausu máli“²⁷ undirheiti. Í bréfi til Stasjulevíts, í septemberlok árið 1882, gaf hann hins vegar fullt samþykki fyrir því að „Ljóð í lausu máli“ yrði notað sem titill.²⁸ Það var gert og einungis getið um heitið *Senilia* í inngangi ritstjórans að verkinu. Í stað ávarpsorða Túrgenevs „Til Lesandans“ – sem birt eru hér fremst í greininni, var vísað til uppdiktaðs bréfs sem höfundurinn er sagður hafa sent ritstjórninni. Þetta virðist meðal annars hafa verið gert til að réttlæta val ritstjórans á titli verksins:

Ívan Sergejevítsj Túrgenev hefur svarað kalli okkar og gefið leyfi fyrir því að birta nú [...] þessar andartaks skissur, vangaveltur og myndir sem hann setti á blað undir ólíkum áhrifum hinnar líðandi stundar í eigin lífi og samfélagsins, undanfarin fimm ár. [...]

Í bréfi sem fylgdi efninu sem við nú prentum og stílað var á okkur, segir Í. S. Túrgenev í niðurlagi:

„Vonandi mun lesandi yðar ekki lesa öll þessi ljóð í lausu máli í einu: honum fer þá væntanlega að leiðast – og hann leggur bókina frá sér. Vonandi grípur hann til þeirra: les eitt í dag, á morgun annað, og þá mun eitthvert þeirra, ef til vill, vekja eitthvað í sál hans.“

Blóðin [sem við fengum send] báru ekki almennan titil; höfundurinn kallaði verkið *Senilia* – ellimál. Við kjósum þó orðin sem höfundurinn notar sjálfur í framhjáhlupi í ofangreindu bréfi: „Ljóð í lausu máli“, og birtum verkið með þeim titli. Að okkar mati nær hann að lýsa hvoru tveggja, uppsprettunni þar sem þessar skissur verða til í sál höfundarins [...] og þeim tilfinningum sem þær geta vakið hjá lesendum sínum [...]. Þetta eru sannarlega ljóð, þrátt fyrir að vera í lausu máli. Við birtum þau í tímaröð, og byrjum á árinu 1878.²⁹

26 Skv. Алексеев о.ф., „Примечания“, 454–455. Þó að hér sé skrifað á rússnesku er hér vísun, meðvituð eða ekki, í titil bókar Baudelaire's.

27 Алексеев о.ф., „Примечания“, 454. Þetta leiðrétti Stasjulevíts í „50“ í samræmi við þann fjölda prósaljóða sem Túrgenev sendi honum að lokum.

28 Sama heimild, 453–454.

29 Стасюлевич „Отъ редакции“, 473–474.

Þegar farið var að prenta prósaljóð Túrgenevs á bók fengu ávarps-orð höfundar til lesenda, sem hér er vísað til sem hluta af skálduðu bréfi, sinn sess fremst í verkinu.

Ásamt Pauline Viardot þýddi Túrgenev á frönsku þrjátíu þeirra prósaljóða sem prentuð voru í *Sendiboda Evrópu*. Þýðingarnar, sem voru birtar í *Yfirliti um pólitík og bókmenntir* (*Revue politique et littéraire*), tölublöðum 25 og 26, í desember árið 1882, kallaði Túrgenev „Petits poèmes en prose“.³⁰ Í tölublaði 26 segir ritstjórnin að áhugavert sé að skoða hvernig athugasemdir og hugmyndir sem lífið færir höfundu „verði að lifandi sögum og áhrifamiklum myndum“. Hann getur þess einnig að upphaflegur titill handritsins hafi verið „Senilia“ og bætir við að það „hefði verið óráð ef sá titill hefði orðið fyrir valinu. „Ljóð í lausu máli“ á miklu betur við ...“³¹ Ef til vill segja lokaorðin nokkuð um stöðu þessa nýja forms í Frakklandi, en hugtakið „ljóð í lausu máli“ hafði komist í almenna notkun með bók Baudelaire. Landar Túrgenevs voru ekki allir sammála þessu, en vikið verður að því síðar.

Viðfangsefni. Um hvað skrifar Túrgenev í *Senilia*?

Prósaljóðin í *Senilia*, sem eru alls 83 talsins, bera þess vitni að höfundurinn er að eldast, vangaveltur um tilvist eftir dauðann leita á hann og sýn hans á heiminn hefur breyst. Verkinu er skipt í tvo hluta vegna birtingarsögu sinnar. Í þeim fyrri eru þau fimmtíu prósaljóð sem birtust í *Sendiboda Evrópu* auk prósaljóðsins „Þröskuldurinn“; í þeim síðari þau þrjátíu og tvö sem fyrst birtust í Frakklandi 1929.

Algengast er að prósaljóðin í fyrri hlutanum séu á bilinu 100–150 orð, sum eru lengri og það lengsta meira en 600 orð. Prósaljóðin í seinni hlutanum eru yfirleitt styttri og þó nokkur ekki nema 4–5 línur.³² Í verkinu birtast viðbrögð höfundarins við lífinu og vangaveltur um ýmis efni, svo sem ástina, samfélagið, ást til náttúr-

30 Orðrétt sami titill og var á bók Baudelaire.

31 Алексеев о.п., „Примечания“, 468.

32 Ekkert prósaljóð úr þessum hluta hefur verið þýtt á íslensku. Hins vegar hafa alls tuttugu og átta prósaljóð, eftir því sem næst verður komist, verið þýdd á íslensku úr fyrri hlutanum, sum oftár einu sinni eða tvisvar. Því er sú ákvörðun tekin að beina athyglinni hér einkum að þeim hluta.

unnar og dýra, nærveru endalokanna, hvað tekur við eftir dauðann, föðurlandsást, velferð rússnesku þjóðarinnar og einnig ósætti höfundar við gagnrýnendur.

Túrgenev var ekki léttlyndur maður og að honum sótti depurð eða „heimspekileg bölsýni“³³, ekki síst á efri árum þegar tilfinning fyrir merkingarleysi allra hluta varð honum hugleikin. Dæmi um þetta má sjá í prósaljóðinu, „Á morgun, á morgun“ („Завтра! Завтра!“ / Zavtra! Zavtra!“³⁴) sem hefst svo: „Hve innantómur, dauflegur og ómerkilegur er hver dagur sem maður lifir! Hve lítið það er sem hann skilur eftir sig! Með hve mikilli merkingarlausri heimsku hafa þær liðið allar þessar klukkustundir.“³⁴ En manneskja vill lifa, heldur dauðahaldi í lífið og sannfærir sjálfa sig hugsunarlaust um að „á morgun“ öðlist hún gæfu og gengi. Að lokum mun þó einhver morgundagurinn koma henni í gröfina þar sem allri hugsun lýkur.³⁵

Dauðinn er mjög nálægur í *Senilia*. Hann birtist höfundi við ýmis tækifæri, oft í draumi og í ýmsum myndum. Hann getur verið í líki gamallar konu, eins og í „Gömlu konunni“ („Старуха“ / Starúkha),³⁶ sem lætur mælanda ekki í friði, eltir hann og virðist líka vilja vísa honum veginn, bendir honum hingað og þangað. Mælandinn áttar sig á því að gamla konan er örlög hans og reynir enn að fara sína leið. En hún nær honum og segir: „Þú getur ekki flúið!“ Dauðinn getur líka birst sem risavaxið ókennilegt skordýr sem stekkur á fórnalömb sín og stingur þau í ennið eins og í „Skordýrinu“ („Насекомое“ / Nasekomoje)³⁷; eða sem gríðarstór og myrk sjávaralda sem smám saman rís og gleypir allt, jökulköld, kolsvört og ógurleg, líkt og í „Heimsenda. Draumi“ („Конец света. Сон“ / Konets sveta. Son). Í einu af styttri prósaljóðunum, „Öldungnum“ („Старик“ / Starík), beinir mælandinn hugleiðingum um dauðann og óttann við það sem koma skal til gamals manns. Þýðinguna hér fyrir neðan gerði Þorleifur H. Bjarnason, árið 1906.

33 Грузинский, И. С. *Тургенев (личность и творчество)*, 234.

34 Тургенев, *ИСС*, 164. Sjá einnig, Pipes, „Introduction“, 10–11.

35 Тургенев, *ИСС*, 164.

36 Þýðingu greinarhöfundar á þessari sögu er að finna aftar í þessu hefti, bls. 243–244.

37 Þýðingu greinarhöfundar á þessari sögu er að finna aftar í þessu hefti, bls. 242.

Öldungurinn

Daprir dagar og erfiðir renna upp.

Þjáningar sjálfs þín, ástvina hrygð, köld og dapurleg elli. Alt, sem hjarta þitt hefir haft mestar mætur á, alt, sem þú hefir unnað og borið fyrir brjósti, týnist og hverfur. Það hallar undan fæti.

Hvað skal þá til bragðs taka? Áttu að kveina eða gerast styggur í skapi? Það veitir hvorki sjálfum þér né öðrum fró.

Laufið á krækklótta trénu, sem er að deyja út, verður að vísu minna og gisnara, en græni liturinn þess helzt.

Breyttu því að dæmi trésins og beyg þig, grúfðu þig niður í sjálfan þig, sökktu þér niður í heim endurminninga þinna, og í hyldýpi huga þíns; inst í sálu þinni mun umliðin ævi þín, er þú einn getur komist að, standa í vorskrúði sínu með öllum ilmblómum sínum og laufprýði.

En varaðu þig, vesalings gamli maður — horfðu ekki fram fyrir þig!³⁸

Mælandinn er hér kominn í hlutverk gömlu konunnar sem hundeltir hann sjálfan; þó að hægt sé að flýja á vit minninganna um stund þá sleppum við ekki og það blasir við ef við lítum upp úr eigin þönkum.

Angurværð og bölsýni er vissulega víða að finna í verkinu. Bjartari tónar koma einkum fram í tengslum við náttúruna og dýr, enda var Túrgenev náttúruunnandi og mikill dýravinur, en jafnframt ástríðufullur veiðimaður. Náttúran birtist í ýmsum myndum. Um leið og hún hefur áhrif á gleði og sorgir mannsins, og getur endurspeglað hugarástand hans, varðar hana sjálfa ekkert um örlög hans. Í „Þorpinu“, upphafsljóði *Senilia*, er ljóðræn fegurð náttúrunnar yfir og allt um kring í einfaldri fegurð og lífshamingju í litlu þorpi og er stillt upp sem andstæðu frægustu mannvirkja heims. Náttúran sýnir hins vegar sitt rétta andlit þegar hún lýsir yfir áhugaleysi sínu á velferð og hamingju mannanna eins og sjá má í prósaljóðinu „Náttúrunni“ („Природа“ / *Príroda*), sem hér er birt í þýðingu Gests Pálssonar, frá árinu 1884:

Náttúran

Mig dreymdi að eg kæmi inn í stóra hvelfda höll niðri í jörðunni. Eitthvert jarðljós bar skæra, stillta birtu um höllina. Í miðri höllinni sat kona tiguleg

38 Turgenjeff, „Öldungurinn“, 188.

mjög, skrýdd grænum skrúða. Hún studdi hönd undir kinn og var sem hún væri sokkin niður í þungar áhyggjur.

Eg þóttist þegar vita að þessi kona væri náttúran sjálf og óviðjafnanleg lotning gagntók mig allan.

Eg gekk nær konunni, heilsaði henni með hjartanlegri lotningu og sagði: «Ó móðir allra vor, hvað ertu að hugleiða. Ertu að íhuga ókomin forlög mannkynsins, eða ertu að hugsa um leið þá, sem það enn á eptir til hinnar mestu fullkomnunar, til hinnar æðstu sælu?»

Konan sneri sér hægt við og leit á mig dökkum ógnaraugum. Varir hennar bærðust og með drynjandi, járnkaldri rödd sagði hún:

«Eg er að hugsa um hvernig vöðvar flóarinnar megi fá meira afl, svo hún eigi hægra með að frelsast frá fendum sínum. Jafnvægið milli sóknar og varnar er úr lagi — það verður að kippa því við aptur.

«Hvað er þetta». stamaði eg út úr mér, «ertu að íhuga það? Eru mér mennirnir þá ekki kærustu börnin þín, sem þú metur öllu öðru meir?»

Það brá allra snöggvást hrukkum á enni konunnar og hún sagði: «Allar skepnur eru börn mín; eg ber jafna umhyggju fyrir þeim öllum — og læt þau svo öll glatast; þar er enginn munur á».

En dyggð — skynsemi — réttlæti?, stamaði eg út úr mér aptur.

«Það eru tóm orð sem mennirnir hafa», svaraði hún aptur með drynjandi járnröddinni sinni. „Eg þekki hvorki gott nè illt; skynsemin er ekkert lögmál fyrir mig og hvað er réttlæti? — eg gaf þér lífið — eg tek það aptur frá þér og gef öðrum það — ormar og menn eru alveg hið sama fyrir mér. En þú, ver þú þig svo lengi, sem þú getur og láttu mig í friði“.

Eg ætlaði að svara aptur — þá drundi jörðin og skalf — og eg vaknaði.³⁹

Hér endurspeglast að nokkru leyti áhugi Túrgenevs á hugmyndinni um hverfulleika mannsins í samhengi við alheiminn eins og hún kemur t.d. fram í *Hugsunum* (*Pensées*) Blaise Pascals. Líf mannsins er ekki nema eitt andartak en náttúran er eilíf og henni kemur maðurinn ekkert við.

Dýr koma víða fyrir og eru þá viðfang til dæmis undrunar og aðdáunar líkt og í prósaljóðinu um spörinn eða nándar eins og í „Sjóferðinni“ („Морское плавание“ / Morskoje plavaníje). Þar er mælandi eini farþeginn um borð í gufubáti og vingast við apa sem bundinn er við bekk á þilfarinu. Dýr geta jafnvel verið tákn þung-

39 Turgenev, „Náttúran“, 107.

lyndis og dauða, sem virðist vera tilfellið í „Hundinum“ („Собака“ / Sobaka), þar sem skepnan er ein með mælanda meðan vindurinn gnauðar úti. Hér í lauslegri þýðingu Þorleifs H. Bjarnasonar, frá árinu 1906:

Hundurinn

Við sitjum tveir einir í herberginu mínu hundurinn minn og ég. En úti þýtur og hvín ofsastormur. Hundurinn situr rétt fyrir framan mig — hann horfir beint í augu mér.

Og ég horfði líka í augu honum.

Það er eins og hann vildi segja eitthvað við mig. En hann er málvana, honum er máls varnað, hann skilur ekki sjálfan sig, en ég skil hann.

Ég sé, að í þessari svipan er hann og ég gagnteknir af sömu tilfinningunni og að alls enginn munur er á honum og mér. Við erum samkynja verur. Sami smáloginn blikar og títar í okkur báðum.

Dauðinn svífur að oss á breiðu, þvölu, köldu vængjunum sínum ...

Og öllu er lokið.

Hver mun þá gera upp á milli smáljósanna, er hafa týrt í okkur báðum?

Neil Dýr og maður horfast ekki þannig í augu.

Það eru tvenn samkynja augu, er horfast á.

Og úr augum þessum, augum dýrsins og mannsins, skín skýrt og skært óttablandin þrá til að vefjast faðmlögum.⁴⁰

Túrgenev var upptekinn af ýmsum samfélagsmálum og hafði samúð með þeim sem urðu undir í lífsbaráttunni og fengu fá tækifæri. Á þessu er snert í fjölmörgum prósaljóðum í *Senilia* og alþýðufólk sýnt í fremur jákvæðu ljósi; bent á óréttlæti stéttskiptingarinnar, hvernig hún fer með fólk, mótar sýn þess og virðist koma í veg fyrir gagnkvæman skilning eins og raunin er í „Kálsúpunni“ („Шижь“ / Shij). Bóndakona hefur misst einkason sinn. Eftir útförina heim-sækir óðalsfrú þorpsins hana og kemur að henni þar sem hún eys vélrænt upp í sig kálsúpu úr potti. Súpan má ekki fara til spillis, því búið er að salta hana og saltið er dýrt. Óðalsfrúin fyllist andúð og vandlætingu enda er það utan hennar veruleika að þurfa að velta fyrir sér verði á salti. Túrgenev bregður einnig á það ráð að setja

40 Túrgenjeff, „Hundurinn“, 166.

fram gamalkunnugt stef um lítillætið og stórmennskuna sem oft finnur sér bústað hjá hinum snauðustu. Hér er birt nafnlaus þýðing á prósaljóðinu úr *Kirkjuritinu* frá 1961:

Ölmusan

Gamall, hrörlegur betlari stöðvaði mig á götunni. Rennvot augun voru rauð og þrútin, varinnar helbláar, óhirt sár á ýmsum stöðum, fötin hreint rægsni. Skelfilega hafði fátæktin leikið hann hart.

Hann teygði nú blóðrisa og óhreina hendina í átt til mín, það lá við að hann æpti á hjálp.

Ég grúskaði í öllum vösum. Ég hafði enga peninga, ekkert úr, ekki einu sinni svo mikið sem vasaklút á mér.

Betlarinn dokaði stöðugt við og hönd hans skalf og hristist. Utan við mig og í fátí, greip ég þessa óhreinu og titrandi hönd og þrýsti hana hjartanlega.

„Þú mátt ekki áfella mig, bróðir minn. En ég á ekkert til að gefa þér, bróðir“.

Betlarinn fessi á mér blóðhlaupin augun, það leið bros um blásvartar varinnar — og svo þrýsti hann sjálfur kalda fingur mína á mótí.

„Það skiptir engu máli, bróðir“, muldraði hann. „Ég þakka þér samt fyrir þetta, bróðir. — Þetta er líka ölmusa“.

Og þá skildi ég að þessi bróðir minn hafði gefið mér ölmusu.⁴¹

Hér hefur aðeins verið dregið á fáeinum viðfangsefnum *Senilia*, sem eins og sjá má bera vitni um þá bölsýni sem er áberandi þema í verkinu.

Viðtökur. Hvað fannst samtímamönnum?

Af bréfum Túrgenevs má sjá að hann var vissulega uggandi yfir þeim viðtökum sem prósaljóðin myndu fá hjá almenningi. Hann var þess fullviss að ljóðin höfðu ekki nema til fárra, en „að almenningur, ekki síst í Rússlandi, [hlyti] að vera algerlega áhugalaus um þau“, en um leið taldi hann þau „alltof rússnesk fyrir

41 Túrgenev, „Ölmusan“, 226.

evrópskan smekk.⁴²

Þegar ljóðin birtust í *Sendiböðaða Evrópu* fóru Túrgenev að berast fréttir af viðtökunum ásamt fjölmörgum bréfum þar sem verkinu var hrósað. Jákvætt bréf frá Lev Tolstoj⁴³ gladdi hann mikið, enda höfðu þeir tveir eldað grátt silfur og jafnvel deilt svo harkalega um persónuleg mál að Túrgenev hafði hreinlega skorað Tolstoj á hólm! Í svarbréfi til skáldbróður síns sagði Túrgenev:

Bréf yðar gladdi mig innilega. Í fyrsta lagi er ákaflega gleðilegt að nokkur ljóðanna skuli hafa fallið yður í geð. En mikilvægast er þó að nú finn ég aftur að yður þykir vænt um mig og að þér vitið að mér þykir innilega vænt um yður.⁴⁴

Opinberir ritdómar voru yfirleitt góðir. Í blaðinu *Röddinni* er athyglinni beint að forminu og reynt að draga fram hið ljóðræna í verkinu eins og til að verða dús við titilinn „ljóð í lausu máli“. Sagt er að „„[l]jóð““ Túrgenevs [séu] sannarlega ljóð“, og að þessir litlu endurómar úr sál höfundarins séu settir fram í „ljóðrænum, heilum myndum“ sem skilji eftir sig spor í sál lesandans og kalli fram óvenjulegar tilfinningar. Greinarhöfundur vill einnig meina að Túrgenev beiti tungumálinu á afar myndrænan hátt og veki þannig „tilfinningu fyrir ljóðum fremur en prósa.“⁴⁵ Einn gagnrýnandi sagði að hér væru á ferðinni „minnispunktar, þar sem hugmyndir og tilfinningar eru settar fram á ljóðrænan hátt, sem síðar gætu vaxið upp og þroskast í heil verk eða þætti stærri verka“, sem rímar við upphaflega hugmynd Túrgenevs sjálfs. Meðal annarra þema í verkinu bendir þessi gagnrýnandi á „sterka ást til föðurlandsins og önn fyrir velferð þjóðarinnar“.⁴⁶

Þeir voru líka til sem ekki voru nema hóflega hrifnir. Útgefandinn L. E. Obolenski sagði að vissulega væri þetta haganlega gert frá hendi þrautþjáfaðs rithöfundar sem gæti komið hugleiðingum sínum og tilfinningum fyrir í knöppu máli, en að gera nærveru dauðans að nánast þungamiðju í mörgum textanna væri afar ein-

42 Алексеев о.ф., „Примечания“, 459–460.

43 Það bréf hefur því miður glatast.

44 Skv. Алексеев о.ф., „Примечания“, 461.

45 Sama heimild, 461.

46 Sama heimild, 462.

kennilegt. Ekki kom Obolenski auga á ættjarðarást Túrgenevs, heldur þvert á móti:

[Hann trúir] ekki á framtíð ættjarðarinnar og þjóðar sinnar. Allt, hér hjá okkur í Rúss,⁴⁷ vekur með honum ólund og afneitun: bæði fólkið, og gagnrýnendurnir sem særðu hann, og alls konar bjánar sem hann segir að hafi orðið frægir fyrir að hafa hátt um nýjungar og æskan sem kann ekki að meta hann.⁴⁸

Með orðunum „alls konar bjánar“ er líklega vísað í prósaljóðið „Bjánann“ („Дурак“ / Dúrak), sem er eitt þeirra sem beint er að gagnrýnendum, einkum hinum róttækari. Þar segir af ungum manni sem gagnrýnir fólk, listir og yfirvald á þeim forsendum að allt sé þetta gamaldags. Flestir eru hræddir við hann, finnst hann asni en „hann er svo klár“. Og út á það fær hann gagnrýnendastarf á dagblaði: „Og bjáninn fór að gagnrýna allt og alla, með sama fyrirganginum og upphrópununum og áður. Nú er hann, sem var vanur að gagnrýna allt yfirvald, sjálfur orðinn yfirvald – og unga fólkið óttast hann og virðir.“⁴⁹

Níkolaj Tsjerníshevskí, róttækur og áhrifamikill rithöfundur og gagnrýnandi, sagði í bréfi til sonar síns að almenn firring og þræls-lund gagnvart Túrgenev hafi ráðið mestu um að menn reyndu að hrósa prósaljóðum hans og að ekkert þeirra hefði verið þess verðugt að rata á prent. Þar fyrir utan taldi hann að formið sjálft færi gegn almennum lögmálum bókmenntanna og væri allt of einfeldningslegt fyrir samtímann.⁵⁰

Auk hefðbundinnar gagnrýni voru einnig teknir frumlegir snúningar á textunum. Tökum tvö dæmi af einu frægasta prósaljóði *Senilia*, „Rússnesk tunga“ („Русский язык / Rússkí jazyk“), sem lokar fyrri hluta verksins og er þar einnig það stysta. Í spéblaðinu *Drekaflugunni* (*Стрекоза* / Strekoza) birtust skopstælingar af nokkrum prósaljóðanna, og þeim beitt til að gera grín að vanda-málum og pólitík samtíðarinnar. Textarnir eru birtir undir fyrir-sögninni: „„Ekki sem verst“. Stæling á *Ljóðum í lausu máli*, eftir

47 *Rúss* er haft yfir hið forna Kænugarðsríki sem óx og dafnaði í kringum Kænugarð, Kyjív, þar sem nú er Úkraína. Gjarnan er gripið til þessa heitis þegar menn vilja vera hátíðlegir eða jafnvel íronískir.

48 Skv. Алексеев, „Примечания“, 462–463.

49 Тургенев, *ИСС*, 137–138.

50 Skv. Алексеев о.ф., „Примечания“, 464.

Túrgenev.⁵¹ Þessu fylgir dálítil nóta frá ritstjóranum neðst á síðunni sem erfitt er að lesa vegna þess hvað blaðið er þvælt.⁵² Þó má sjá að ritstjórinn telur ljóðin ekki sneydd allri skynsemi og að stælingarnar séu bara saklaust grín. Það segir ef til vill nokkuð um hve mikið nýmæli prósaljóðið var í Rússlandi að tilraunir voru gerðar til að endurvinnna prósaljóð Túrgenevs með því að læsa þau í form ljóðsins, með rími og öllum öðrum kúnstarinnar reglum. Lögfræðingurinn og skáldið Aleksej Markov var einn þeirra sem reyndi sig við þetta. Í töflunni hér fyrir neðan bregðum við upp þessum þremur textum; prósaljóði Túrgenevs, skopstælingunni sem birt var í *Drekaflugunni* og útgáfu Markovs – sem hefur endursamið prósaljóð Túrgenevs sem hefðbundið ljóð, með bragarhætti og rími.

Prósaljóð Túrgenevs (eigin þýðing)	Skopstælingin í <i>Drekaflugunni</i> (eigin þýðing)	Ljóð Aleksejs Markovs, 1895 (umritað)
Á dögum efasemda, á dögum þungbærra þanka um örlög fóstur- jarðarinnar, – ert þú mín eina huggun og von, þú mikla, volduga, sanna og frjálsa rúss- neska tunga! Ef ekki væri fyrir þig – hvernig væri þá hægt annað en að láta hugfallast vegna alls þess sem gerist heima? Þó er ekki annað hægt en að trúa, að slík tunga hafi verið gefin mikilli þjóð!	Á dögum efasemda, á dögum þungbærra þanka, – ert þú mín eina huggun og von, þú mikla, sanna, og einkum og sér í lagi frjálsa, rússneska tunga! Á hvaða tungumáli öðru er hægt að bölv svo vel og stórfeng- lega? Stíllinn svo kraft- mikill! Fjöldi fagorða svo ríkulegur! Nei, nei! Aðeins mikil þjóð getur átt sér svo mikilfenglega tungu! ⁵³	Vo dní razdúmja í sommenij O rodíny mojej súdbakh , Vo dní tjazholíje gonenij , Kogda v grúdi únyníje, strakh , Vo dní nepravdy í pozora , – Pravdív, svoboden í velík Odín lish ty, moja opora . Moguťsjí, rússkí nash jazík. Prí víde, shto tvorítsja doma , Shto múťsjít nas íz goda v god , Shto tak nam gorestno znakoma , – Oťtsjajaníje poroj berjot ! No kak ne verít, shto príroda Vsesílnoj, vlastnojú rúkoj Lish dlja velíkova naroda Mogla sozdat jazík takoj . ⁵⁴

51 Миллионъ первый сотрудникъ, „Русскій языкъ“, 3.
52 Skoðaðar voru myndir af síðum blaðsins á stafrænu formi.
53 Миллионъ первый сотрудникъ, „Русскій языкъ“, bls. 3. Til gamans má geta þess að sama dag er að finna í blaðinu stutta gamansögu, „Úr dagbók rétthugsandi broddborgara“, sem merkt er A. P. Freistandi er að fullyrða að þar sé um Anton Pavlovítsj Tsjekhov að ræða, þó að þessa tilteknu sögu sé ekki að finna í heildarsafni verka hans. Tsjekhov skrifaði gamansögur fyrir *Drekafluguna* til að sjá fyrir sér og fjölskyldu sinni á meðan hann var í læknanámi í Moskvu.
54 Марков, *Стихотворения и рисунки*, 318. Markov reynir sig með sama hætti við fleiri texta úr *Senilia*. Hér er tekin sú ákvörðun að birta textann í umritun, þar eð þýðing myndi illa þjóna tilgangi sínum. Bragarhátturinn er fjórkvæður jambi (öfugur tvíliður). Ljóðstafir eru yfirleitt ekki notaðir skipulega í rússneskum kveðskap og því er látið eiga sig að merkja slíkt inn. Rím er merkt með feitleitrun.

Texti Túrgenevs er nokkuð hástemmdur, og einhverjir létu fara í taugarnar á sér að höfundurinn sæti í rólegheitunum í Evrópu og væri að lýsa þaðan skoðunum sínum á mönnum og málefnum í staðinn fyrir að vera heima og sýna dug til að takast á við þær áskoranir sem þjóðin stóð frammi fyrir. Því er það ágætlega til fundið að snúa út úr textanum með þeim hætti sem gert er í *Drekaflugunni*; að lofsyngja þann mikla forða blótsyrða sem rússneska státar af: „Á hvaða tungumáli öðru er hægt að bölvva svo vel og stórfenglega?“ Slíkt orðfæri var svo sannarlega ekki að finna í verkum Túrgenevs. Inntakið í ljóði Markovs er svipað og í fyrirmyndinni, og mikilvægi tungumálsins er undirstrikað með því að seinni hluti beggja erinda því tileinkaður.

Desemberhefti *Sendiboda Evrópu* var ekki komið út þegar Stasjúlevít sj bað Túrgenev að senda sér fimmtíu texta til viðbótar. Túrgenev taldi hins vegar að textarnir sem hann hafði haldið eftir væru svo sjálfsævisögulegir og persónulegir að þeir ættu ekki erindi við almenning að svo stöddu.⁵⁵ Ekkert fréttist af þessum textum fyrr en á þriðja áratug tuttugustu aldar þegar franskri bókmenntafræðingurinn og slavistinn André Mazon fékk aðgang að handritum Túrgenevs sem höfðu verið í varðveislu erfingja Pauline Viardot. Þar fann hann handrit að prósaljóðunum, bæði þeim sem Túrgenev hafði sent Stasjúlevít sj á sínum tíma og þrjátíu og tveimur til viðbótar. Þannig gerðist það, að árið 1929 voru þessir textar birtir í franskri þýðingu, áður en þeir voru prentaðir á rússnesku. Þýðinguna gerði Charles Salomon eftir handriti Túrgenevs og var hún birt ásamt inngangsgrein Mazons, „Túrgenev, Ný ljóð í lausu máli“ („Tourguénev I. Nouveaux poèmes en prose“), í *Tímariti tveggja heima* (*Revue des Deux Mondes*), 1929.⁵⁶ Viðbrögðin létu ekki á sér standa og í Rússlandi voru birtar það sem kallast „öfugar þýðingar“ úr frönsku á rússnesku frekar en ekkert.⁵⁷ Fljótlega var þó farið að

55 Алексеев, „Примечания“, 456. Túrgenev lést í september 1883. Svo virðist sem hann hafi ætlað sér að senda „alla“ textana til útgefanda heildarsafns verka sinna. Þó fór það svo að í IX. bindi heildarverka hans, sem út kom 1883, voru prósaljóðin birt óbreytt frá því sem verið hafði í *Sendiboda Evrópu*.

56 Árið 1930 komu út tvær bækur í París í tengslum við þennan fund: André Mazon, *Manuscripts parisiens d'Ivan Tourguénev. Notices et extraits*, París, 1930, og André Mazon, *Tourguénev. Nouveaux poèmes en prose*, þýð. Charles Salomon, París, 1930. Í síðari bókinni eru þýðingar Salomons, af öllum 83 textunum, birtar við hlið frumtextans.

57 Алексеев о фл., „Примечания“, 456–457, og nmgr. 14, bls. 457.

gefa prósaljóðin út samkvæmt frumtexta Túrgenevs. Þau komu öll út saman í Sovétríkjunum árið 1931.

Viðtökur: Hvað segja fræðimenn?

Verkið vakti talsverð viðbrögð þegar það kom út en nokkur tími leið þar til farið var að fjalla fræðilega um *Senilia* og hér verður aðeins stiklað á stóru. Bókmenntafræðingurinn Aleksej Grúzínski segir í bók sinni um Túrgenev, sem út kom árið 1918, að hann hafi ávallt verið hneigður til ljóðrænna upplifana í ólíkum aðstæðum. Í verkum hans megi enda finna fjölmörg dæmi um þetta og að þar séu víða stuttir kaflar sem hægt hefði verið að setja óbreytta í *Ljóð í lausu máli* [*Senilia*].⁵⁸ Í bókinni *Túrgenev. Ný ljóð í lausu máli* (*Tourguénev I. Nouveaux poèmes en prose*), sem kom út í París 1930, gerir André Mazon tilraun til að leita fyrirmynda formsins í eldri verkum Túrgenevs og prósaverkum annarra rússneskra höfunda. Fræðimaðurinn E. Petúkhov vísar slíkum æfingum á bug í greininni „Nýtt efni um Túrgenev“ („Новое о Тургеневе“ / *Novoje o Túrgeneve*), 1930. Hann segir að *Senilia* sé sérstakt verk, „ávöxtur ljóðræns skaplyndis höfundarins“, og eigi lítið skylt með ljóðrænum tilbrigðum í verkum Gogols eða einstökum mórölskum sögum Tolstojs. Það sem mestu máli skipti sé eðlislæg bölsýni Túrgenevs sem víða kemur fram í verkinu og innri reynsla manns og sýn hans á samfélagið, sem ber þess merki að höfundurinn sé farinn að eldast.⁵⁹

Nokkuð hefur verið fjallað um líkindi prósaljóða Baudelaire og Túrgenevs. Adrian Wanner, sem skrifað hefur um *Senilia* og borið saman við verk Baudelaire, bendir á hið augljósa: titlarnir eru „eins“, fyrst komu út aðeins fimmtíu prósaljóð hvors höfundar fyrir sig en báðir höfðu hugsað sér að semja hundrað prósaljóð, báðir höfundar leggja til í inngangsorðum sínum að textarnir séu ekki lesnir allir í einu – og Túrgenev hafi þá ef til vill tekið þá ábendingu frá Baudelaire. Báðir fjalla höfundarnir um dauðann, hið illa, fátækt og fleira sem einnig var umfjöllunarefni margra annarra rit höfunda. Wanner telur að Túrgenev hafi tekið tiltekna þætti að láni frá Baudelaire en vinni úr þeim á sjálfstæðan hátt og lagi að eigin stíl,

58 Грузинский, И. С. *Тургенев (личность и творчество)*, 229.

59 Петухов, „Новое о Тургеневе“, 610–611.

enda hafi verið um afar ólíka menn að ræða; rússneski raunsæismaðurinn og hófsemdarmaðurinn hafi lítið átt sameiginlegt með þessum franska bóhem, „enfant terrible“ og byltingarmanni í bókmenntum.⁶⁰ Richard Pipes kemst að svipaðri niðurstöðu og nefnir sameiginlega þætti eins og almennar vangaveltur, umhyggju fyrir hinum fátæku og að báðir höfundar hafi verið alvarlega veikir á ritunartíma verkanna. Ólíkt með þeim er t.d. að borgarlífið sé meira áberandi hjá Baudelaire en Túrgenev sé aftur á móti bölsýnni og hjá honum sé mikið um drauma og sýnir.⁶¹

Grúzínskí veltir upp hugmyndum um tengsl við verk annarra höfunda, t.d. Henrichs Heine og Giacomos Leopardis. Í þætti Leopardis „Samtal náttúrunnar og Íslendings“, sem fyrst kom út í *Stuttum verkum um siðferði (Operette morali)*⁶² árið 1827, segir af Íslendingi sem fer um á jörðinni og leitar skjóls undan hörmungum náttúrunnar. Í eyðimörk í Afríku sér hann „gríðarmikla brjóstmynd [...]“. Í fyrstu taldi hann hana vera úr steini [...] En þegar hann kom nær sá hann að þetta var líkami konu, sem sat á jörðinni.⁶³ Þau taka tal saman og eftir langa einræðu Íslendingsins þar sem hann greinir frá gleði sinni og sorgum, og mannkynsins alls, vandræðum og árekstrum við náttúruna svarar Náttúran:

Ekki hélstu að heimurinn hafi verið skapaður fyrir þig einan? Ég skal segja þér að í verkum mínum, lögmálum og athöfnum er tilgangur minn ekki, nema í einstaka tilfellum, hamingja eða óhamingja manna. Þegar ég skaða þig með einhverjum hætti, tek ég ekki eftir því, nema þá afar sjaldan – rétt eins og ég veit ekki hvort ég geri þér til geðs eða hjálpa þér, og ég hef ekki gert þetta, eða aðhafst nokkuð til að gera þér til geðs eða hjálpa þér – eins og þú virðist halda. Og ef ég yrði til þess að útrýma tegund þinni – tæki ég ekki eftir því.⁶⁴

60 Wanner, „Cutting Baudelaire's Rope“, 31–32. Wanner leggur fram ítarlega greiningu og samanburð á sögunni „Reipið“ („La Corde“) eftir Baudelaire og tveimur sögum eftir Túrgenev, „Kálsúpunni“ („Или“) og „Verkamanninum og hvítflibbanum (Samtal)“ („Чернорабочий и Белоручка (Разговор)“) til að freista þess að draga „almennar ályktanir um hvernig hugmynd rússneska höfundarins um prósaljóð þróast út frá Baudelaire.“ Sama heimild.

61 Pipes, „Appendices – Research notes“, 4. janúar 2012.

62 Verk sem samanstendur af tutugu og fjórum heimspekilegum og satíriskum dæmisögum, samtolum og esseyjum.

63 Leopardi, *Operette morali: Essays and dialogues*, 185.

64 Sama heimild, 195, 197.

Talsverð líkindi eru milli þessa „samtals“ og prósaljóðs Túrgenevs, „Náttúrunnar“, sem birt var í þýðingu hér framar, ekki síst afstöðu náttúrunnar til gleði og sorgar mannskepnunnar. Þá rekur Grúzínski einnig hvernig hugmyndir sem koma fram í persónulegum bréfum Túrgenevs til vina, og jafnvel hans eigin draumar, verði að prósaljóðum í *Senilia*. Af því sem hér hefur verið týnt til má sjá að prósaljóð Túrgenevs urðu ekki til í tómarúmi, frekar en önnur mannanna verk, og að hann sótti hugmyndir og innblástur í tíðarandann og verk annarra höfunda.

Níkolaj Englehart lýsti þeirri skoðun sinni árið 1923 í umfjöllun um ljóðrænu í prósa Túrgenevs að hin eiginlegu ljóð Túrgenevs væri að finna í prósaverkum hans. Hann telur titilinn *Senilia* eiga mun betur við en „Ljóð í lausu máli“, bæði með tilvísun í innihald og hljóð verksins. Það sé æskuprósi Túrgenevs sem sé hljómmikill og rytmískur, en hér sé melodían fátægleg og prósin sterkari. Höfundurinn hafi valið titilinn *Senilia* af þeirri ástæðu.⁶⁵ Petúkhov tók í sama streng í fyrrnefndri grein, „Nýtt efni um Túrgenev“, og segist vona að verkið muni endurheimta sinn rétta titil, *Senilia*.⁶⁶ Eflaust þykir einhverjum að þetta skipti ekki svo miklu máli og yfirleitt eru báðir titlar notaðir í dag. Á þessum tveimur titlum er hins vegar nokkuð mikill munur. Því má halda fram með nokkrum rökum að *Senilia*, Öldungsmál, eigi betur við viðfangsefni og efnistöð verksins og rími betur við ætlan höfundarins eins og sjá má af skissum hans og bréfum. *Ljóð í lausu máli* var hins vegar meira í takt við tímann, nýmæli, færði rússneskum bókmenntum „nýtt“ form að kljást við og fræðimönnum tækifæri til vangaveltna og rannsókna sem ef til vill hefðu orðið með öðrum hætti ef titillinn *Senilia* hefði fengið að standa einn og óstuddur.

Lokaorð

Hér hefur verið fjallað um nokkrar hliðar síðasta verks Túrgenevs, *Senilia*. *Ljóð í lausu máli*, tilurð, viðfangsefni, sögu fyrstu útgáfu þess og viðtökur. Áhersla hefur verið lögð á að draga saman efni til að

65 Энгельгардт, „Мелодика тургеневской прозы“, 34.

66 Петухов, „Новое о Тургеневе“, 612.

gefa heildstæða mynd af þessari sögu. Verkinu var yfirleitt vinsamlega tekið þó að mörgum þætti það tímaskekkja og lítilfjörlegt innlegg í þá miklu ólgutíð sem uppi var í Rússlandi. Bölsýni verksins kom óþægilega við marga, og ekki laust við að sumum þætti hún bera vott um biturð höfundarins út í heimalandið sem hann hafði yfirgefið fyrir löngu. Ef til vill er þetta ein ástæða þess að verkið hafði ekki meiri áhrif heima fyrir er raun ber vitni. Titill verksins kallar einnig á fleiri spurningar en höfundur þessarar greinar hafði áttað sig á í upphafi. Hér er ekki átt við sögu titilsins, sem er nógu snúin ein og sér, heldur miklu fremur merkingu hans fyrir verkið og áhrif á viðtökur og fræðilega umræðu. Færa má rök fyrir því að sá titill sem notaður var í *Sendiböðin Evrópu* árið 1882, hafi þvælst nokkuð fyrir gagnrýnendum í umfjöllun sinni og ef til vill valdið óöryggi.

Túrgenev var á þessum tíma, hvað sem öðru leið, heimsfrægur höfundur og þess var því ekki langt að bíða að *Senilia* yrði þýdd á önnur tungumál, í heild eða að hluta, þar á meðal íslensku. Fyrsta þýðingin birtist í *Heimdalli* árið 1884, og var þar með fyrsta prósaljóðið sem birt var á íslensku. Því má segja að Túrgenev hafi í þessum efnum verið frumkvöðull bæði heima (eða að heiman) og heiman. Engin heildarútgáfa á verkinu er til í íslenskri þýðingu. Margir lögðu hönd á plóg og þýðingar á einstökum prósaljóðum birtust í ólíkum tímaritum og dagblöðum – flestar á árunum 1884–1910. Lengri verður sú frásögn ekki að sinni – heldur bíður síns tíma.

HEIMILDASKRÁ

- Andrew, Joe. „Introduction: Turgenev and Russian Culture“. Í *Turgenev and Russian Culture. Essays to Honour Richard Peace*, ritstj. Joe Andrew, Derek Offord og Robert Reid, 11–26. Amsterdam; New York, NY: Rodopi, 2008.
- Árni Bergmann. „Ástin, vonin og efinn í sögum Túrgevev“. Í *Ívan Túrgevev. Fjórar sögur*, þýð. Þórarinn Kristjánsson, Áslaug Agnarsdóttir og Aðalgeir Kristjánsson, 11–24. Reykjavík: Hávallaútgáfan, 2007.
- Ásdís Rósa Magnúsdóttir. „Eftirmáli“. Í Charles Baudelaire. *Parísardepurð. Stutt ljóð í lausu máli*, þýð. Ásdís Rósa Magnúsdóttir, ritstj. Kristín Guðrún Jónsdóttir, 125–43. Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur; Háskólaútgáfan, 2023.
- Kahn, Andrew, o.fl. *A History of Russian Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Kristín Guðrún Jónsdóttir. „Inngangur“. Í *Með flugur í höfðinu. Sýnisbók íslenskra þrúsaljóða og órsagna 1922–2012*, Kristín Guðrún Jónsdóttir og Óskar Árni Óskarsson önnuðust útgáfuna, 15–46. Reykjavík: JPV útgáfa, 2022.
- Leopardi, Giacomo. *Operette morali: Essays and dialogues*. Þýð. Giovanni Cecchetti. Tvímálaútgáfa. Berkeley: University of California Press, 1982.
- Pipes, Richard. „Appendices; Research notes“. Í Ivan Turgenev. *Senilia or Poems in Prose*. Þýð. Richard Pipes. Ritstj. netútgáfu Jonathan Daly. Sótt 20. ágúst 2024: <https://dash.harvard.edu/handle/1/41713534>
- Pipes, Richard. „Introduction“. Í Ivan Turgenev. *Senilia or Poems in Prose*. Þýð. Richard Pipes. Ritstj. netútgáfu Jonathan Daly, 2–17. 2019. Sótt 20. ágúst 2024: <https://dash.harvard.edu/handle/1/41713534>
- Todorov, Tzvetan. *Genres in Discourse*. Þýð. Catherine Porter. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne: Cambridge University Press, 1990.
- Turgenjeff, Iwan. „Hundurinn“. Þýð. Þorleifur H. Bjarnason. *Reykjavík*, 22. september 1906: 166.
- Turgenjeff, Iwan. „Öldungurinn“. Þýð. Þorleifur H. Bjarnason. *Reykjavík*, 20. október 1906: 188.
- Turgenjev, Ivan. „Grátitlingurinn“. Þýð. J. S. *Dýravinurinn* 3/1889: 16.
- Turgenjev. „Ölmusan“. Þýðanda ekki getið. *Kirkjuritið* 27(5)/1961: 226.
- Turgenjew, Iwan. „Náttúran“. Þýð. Gestur Pálsson. *Suðri*, 4. nóvember 1884: 107.
- Wanner, Adrian. „Cutting Baudelaire’s Rope: Ivan Turgenev’s Re-Writing of ‘La Corde’“. *Comparative Literature Studies* 34(1)/1997: 31–40. Sótt 10. september 2024: <http://www.jstor.org/stable/40247092>

RÚSSNESKAR HEIMILDIR

- Алексеев, М. П. о.ф. „Примечания“. Í *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Сочинени в двенадцати томах*. Том 10, 387–604. Москва: Наука, 1982.

- Гаспаров, М. Л. „Стихотворение в прозе“, Í *Литературная энциклопедия терминов и понятий*. Rítstj. А. Н. Николюкин, 1039. Москва: НПК «Интелвак», 2001.
- Гипшиус, З. Н. „Проза поэта“. *Весты* 4(3)/1907: 69–71.
- Грузинский, А. Е. *И. С. Тургенев (личность и творчество). 1818–1918*. Москва: Издание Т-ва ГРАНЬ, 1918.
- Марков, Алексей Алексеевич. *Стихотворения и рисунки*. [Посмерт. изд.]. Санкт-Петербург: Типография А. С. Суворина, 1895. Sótt 1. september 2024: <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01003671023?page=15&rotate=0&theme=white>
- Миллионъ первый сотрудникъ. „Русскій языкъ“. *Стрекоза*, 16 января 1883: 3. Sótt 12. september 2024: <https://elibrary.unatlib.ru/web/viewer.html?dsfile=aa6cc5f6-f460-41d1-a42b-d59963894452&dstitle>
- Петухов, Е. „Новое о Тургеневе“, *Известия по русскому языку и словесности Академии наук СССР*. Том III. Книга 2. Ленинград: Издательство РАН СССР, 1930, 599–612. Sótt 4. október 2024: <https://feb-web.ru/feb/izvest/1930/02/302-599.htm>
- Стасюлевич, Михаил. „Отъ редакціи“. *Вестникъ Европы*, декабрь 1882: 473–474. Sótt 20. september 2024: <https://www.prilib.ru/item/323406>
- Тургенев, И. С. *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Сочинени в двенадцати томах*. Том 10. Москва: Наука, 1982.
- Тюпа, В. И. „Стихотворение в прозе: проблема жанровой идентичности“. *Новый филологический вестник* 3(2)/2007: án blaðsíðutals. Sótt 1. nóvember 2024: http://slovorggu.ru/2007_2/index.shtml
- Тюпа, В. И. „Стихотворение в прозе“. Í *Теория литературных жанров*. 2. útgáfa. Rítstj. Н. Д. Тмарченко, 145–56. Москва: Издательский центр «Академия», 2012.
- Энгельгардт, Николай. „Мелодика тургеневской прозы. (Опыт анализа и обобщений)“. Í *Творческий путь Тургенева. Сборник статей*. Rítstj. Н. Л. Бродский, 9–63. Петроград: Сеятель, 1923. Sótt 1. október 2024: https://viewer.rusneb.ru/ru/004918_000121_008073023?page=1&rotate=0&theme=white

ÚTDRÁTTUR

Um nokkur ljóð í lausu máli úr *Senilia* eftir Ívan Túrgenev

Senilia. Ljóð í lausu máli (*Senilia. Стихотворения в прозе*), flokkur ljóða í lausu máli, var síðasta verk Ívans Túrgenevs sem birtist á meðan hann lifði. Meirihluti textanna kom fyrst fyrir almennings-sjónir í tímaritinu *Sendiboða Evrópu* (*Вестник Европы*) í desember árið 1882. Þeir textar sem eftir voru komu hins vegar ekki út fyrr en árið 1929 og þá í Frakklandi í franskri þýðingu. *Senilia* var fyrsta verk sinnar tegundar í Rússlandi og vakti athygli sem slíkt, enda taldist Túrgenev enn til hinna stærri höfunda í heimalandinu þótt hann hafi þá búið erlendis í nálægt tuttugu ár. Þó að viðtökur verksins hafi yfirleitt verið vinsamlegar voru ekki allir jafn hrifnir. Hér er sagt frá tilurð og útgáfu *Senilia*, grein gerð fyrir viðfangsefnum og einkennum verksins, rýnt í viðtökurnar heima fyrir og skoðað hvernig titli verksins var tekið af ólíkum fræðimönnum og gagnrýnendum.

Lykilord: prósaljóð, ljóð í lausu máli, *Senilia*, Ívan Túrgenev, þýðingar

ABSTRACT

Notes on Turgenev's *Senilia. Poems in Prose*

Senilia. Poems in Prose (*Senilia. Стихотворения в прозе*) is a collection of prose poems and the last work by Ivan Turgenev that was published during his lifetime. The majority of the texts first appeared in the journal *The Messenger of Europe* (*Вестник Европы*) in December 1882. The remaining texts, however, were not published until 1929 in France in a French translation. *Senilia* was the first work of its kind in Russia. It attracted attention as such, as Turgenev was still considered one of the major authors in his homeland despite having lived abroad for nearly twenty years. Although the work's reception was generally favorable, not everyone was equally impressed. Here, the creation and publication history of *Senilia* will be told, and analyses will be made of the work's themes and characteristics. The reception of the work in Russia is also examined, and how different scholars and critics understood and received the work's title.

Keywords: prose poems, poems in prose, *Senilia*, Ivan Turgenev, translations